

Αλλοτρίωση και κοινωνικός έλεγχος στον καπιταλισμό του 21ου αιώνα

γράφει η ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΒΙΩΤΗ*

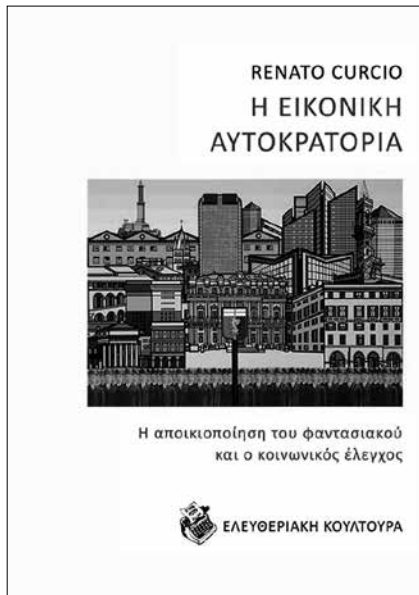
Η Εικονική Αυτοκρατορία: Η αποικιοποίηση του φαντασιακού και ο κοινωνικός έλεγχος

του Renato Curcio

Μετάφραση: Παναγιώτης Καλαμαράς

Εκδ. Ελευθεριακή Κουλτούρα

Η *Εικονική Αυτοκρατορία* του Renato Curcio αποτελεί μια πολύ συμπυκνωμένη ανάλυση για τα κοινωνικά δίκτυα, που μας υπενθυμίζει πως εξίσου σημαντικό με τη βάση της κοινωνίας είναι και το εποικοδόμημα. Ζούμε σε μια ενδιαφέρουσα εποχή, καθώς η εξέλιξη της τεχνολογίας σε συνδυασμό με την εμφάνιση των social media προκάλεσαν αλματώδεις αλλαγές όχι μόνο στη καθημερινότητα, αλλά σε μεγάλο βαθμό στην αντίληψή μας για τον κόσμο, τις σχέσεις και βέβαια για την ιδέα της «ευτυχίας» που ο καθένας έχει δομήσει μέσα του. Η «εικονική αυτοκρατορία» επιχειρεί με μεγάλη επιτυχία να συνδέσει την εισβολή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με την «αποικιοποίηση του φαντασιακού», την κατάκτηση δηλαδή της βαθύτερης σημασίας που διέπει

κάθε πράξη μας. Σύμφωνα με τον Κορνήλιο Καστοριάδη, ακόμη και η πιο απλή ανθρώπινη πράξη διέπεται από μια φαντασιακή διάσταση, που νοηματοδοτεί την πράξη αυτή, και χωρίς αυτή τη διάσταση οι άνθρωποι δεν θα ήταν ικανοί να δημιουργήσουν τίποτα.

Αρχικά, ο Curcio αναφέρεται στον τρόπο που οι αποικιοκράτες, εκτός από λεηλασίες και καταστροφές, χρησιμοποιούσαν παράλληλα την έκθεση

i * *Βιολόγος, ΜΔΕ στη Φιλοσοφία και Ιστορία της Επιστήμης και της Τεχνολογίας.*

πτωμάτων και φωτογραφιών για να «δι-απαιδαγωγήσουν» και να υποτάξουν τους ντόπιους πληθυσμούς. Αντίστοιχα, σύμφωνα με τον συγγραφέα, κινήθηκε η Εκκλησία με σκοπό τη «σωτηρία των ψυχών», αλλά και η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, που επέβαλε τη δική της γλώσσα, απαγορεύοντας τη γλώσσα του κατεκτημένου και διαγράφοντας τη μνήμη του. Με αυτό τον τρόπο προσπάθησε να ξεριζώσει ότι συνδέει τον ντόπιο με τη δική του παράδοση και να κατακτήσει τη συνείδησή του. Σήμερα η κατάκτηση του φαντασιακού επιτυγχάνεται κυρίως, σύμφωνα με το συγγραφέα, μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των κολοσσών της διαδικτυακής επιχειρηματικότητας. Και ενώ η κατάκτηση του φαντασιακού μετά τον 20ό αιώνα είναι πολύ πιο επικίνδυνη, γιατί στοχεύει κατευθείαν στις ρίζες της ταυτότητας, επιχειρεί να εξαπλωθεί «χωρίς να ρίξει μια τουφεκιά». Πλέον δεν χρειάζεται να υποτάξει με αλυσίδες τους «ιθαγενείς» για να εξασφαλίσει τη συναινεσή τους, παρά μόνο να τους κάνει συμμετόχους σε μια χωρίς όρια αλληλοεπιτήρηση, που θα ορίζει ακόμη και τις βαθύτερες πτυχές της προσωπικότητας.

Ένα σημαντικό σημείο του βιβλίου που αξίζει να σταθούμε είναι η κοινωνικότητα. Είναι σαφές πως η ανάγκη για κοινωνικοποίηση πλέον σε μεγάλο βαθμό καλύπτεται μέσω των social network. Πίσω από ένα προφίλ όμως, σύμφωνα με τον συγγραφέα, επιτρέπεται η «επαυπινόηση του εαυτού» που «μπορεί να σε πάει πολύ μακριά, μέχρι τη διαχωριστική γραμμή, όπου η προσωπική ελευθερία μεθυσμένη από τον ίδιο της τον εαυτό, χάνει τα όρια». Η επινόηση ενός εαυτού, διορθωμένου από ελαττώματα και δοσμένου στην κοινότητα, μόνο με προτερήματα και θετικά βιώματα, αψευγάδιαστου, είναι πλέον αναγκαία για τη σύναψη διαδικτυακών σχέσεων. Η άσχημη πλευρά της ζωής πρέπει να κρύβεται, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που ένας τουρίστας που επισκέπτεται μια καινούργια πόλη, δεν βλέπει την άσχημη πλευρά της, η οποία είναι συχνά επιμελώς κρυμμένη.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η εισβολή των κοινωνικών δικτύων στην καθημερινότητα αποτελεί το πέρασμα από τις σχέσεις στις συνδέσεις. Όπως αναφέρεται, «αντίθετα με τους δεσμούς, οι συνδέσεις είναι αλληλεπιδράσεις απομακρυσμένων, απόντων σωμάτων που ανταλλάσσουν μηνύματα, εικόνες, σύμβολα και επινοήσεις σε ένα εικονικό θέατρο». Επίσης, διακρίνονται οι σχέσεις σε «θερμές» και «ψυχρές». Μια θερμή σχέση διαπνέεται από συναισθήματα και λιβιδικά ρεύματα, ενώ οι ψυχρές διαπνέονται από ηλεκτρονικά ρεύματα που είναι από τη φύση τους μη συναισθηματικά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η έμφαση του συγγραφέα στον όρο *άβαταρ*, που στο βραχμανισμό σημαίνει κάθοδος και ενσάρκωση μιας θεότητας, ενώ στην αργκό του ίντερνετ σημαίνει το αντίθετο, δηλαδή αποκοπή από το σώμα και προβολή στο φανταστικό μέσω ψευδώνυμου. Επίσης, η υπερσύνδεση παρομοιάζεται ως μια υπερτροφία της παρουσίας μέσω μιας σύνδεσης και ως ατροφία της σχεσιακής εμπειρίας. Εδώ γίνεται αναφορά στην ακραία εκδοχή του φαινομένου, τους *hikikomori*, δηλαδή άτομα που διακόπτουν κάθε κοινωνική σχέση και αποσύρονται σε ένα δωμάτιο, ασχολούμενοι με το εικονικό.

Μια άλλη πτυχή των social media και των μηχανών αναζήτησης είναι, σύμφωνα με το συγγραφέα, η συνεχής και απλήρωτη εργασία του χρήστη για λογαριασμό των εταιρειών. Η αλίευση των δεδομένων για τις προτιμήσεις ή τα ενδιαφέροντα των χρηστών και ο σχεδιασμός προφίλ μπορούν να πωληθούν σε ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις ή ιδρύματα, που θα τα χρησιμοποιήσουν είτε για οικονομικό όφελος είτε για λόγους επιτήρησης. Το data mining μέσω αλγορίθμων σίγουρα συμβάλλει στη δημιουργία ενός κεφαλαίου αξιοποίησιμου για πολλούς σκοπούς. Η κατασκευή προφίλ συνήθως εστιάζει είτε στις καταναλωτικές προτιμήσεις είτε στην «κοινωνική επικινδυνότητα». Είναι εντυπωσιακό πως, σύμφωνα με τρεις ερευνητές στο Cambridge, δέκα like στο facebook από

το ίδιο άτομο επιτρέπουν τη σκιαγράφιση του προφίλ του «πιο σωστά από ό,τι θα έκανε ένας συνάδελφός του στη δουλειά, ενώ τριακόσια like νικάνε μέχρι και έναν/μία σύζυγο».

Ο συγγραφέας αναφέρεται αναλυτικά και τεκμηριωμένα στην υπόθεση της μαζικής επιτήρησης, που επιτρέπει την πρόβλεψη κοινωνικών συμπεριφορών, αλλά και στην πιο στοχευμένη επιτήρηση ατόμων «επικίνδυνων» για την κοινωνική ειρήνη. Ο συγγραφέας μάλιστα κάνει διάκριση μεταξύ στρατηγικής, μαζικής και ειδικής επιτήρησης. Σε γενικές γραμμές η μαζική επιτήρηση είναι αναγκαίο στοιχείο κάθε θεσμισμένης εξουσίας. Εδώ αναφέρεται και το πρόγραμμα Prism, που έγινε γνωστό από τον Edward Snowden, και ο ρόλος του είναι να «ψαρεύει» ύποπτα μηνύματα και να εντοπίζει τον αποστολέα. Ο όρος *στρατηγική επιτήρηση*, σύμφωνα με τον Julian Assange, είναι η «υποκλοπή των πάντων είτε αθών είτε ενόχων». Τέλος, η ειδική επιτήρηση είναι ουσιαστικά η στοχευμένη προσοχή.

Ο συγγραφέας αναφέρεται επίσης στο κομμάτι της παρουσίας-απουσίας, την ταυτόχρονη συνύπαρξη ανθρώπων στον ίδιο χώρο, που όμως ο καθένας είναι απομονωμένος από τους άλλους και αλληλεπιδρά με τη συσκευή του. Το πραγματικό περιβάλλον απαξιώνεται, ενώ προβάλλεται ο εικονικός κόσμος. Ακόμη όμως και να υπάρχει αλληλεπίδραση, η ύπαρξη της συσκευής δίνει ανά πάσα στιγμή στο άτομο τη δυνατότητα της απόδρασης από το πραγματικό σε περίπτωση που κάτι πάει λάθος. Η παρουσία μας επομένως σε ένα μέρος ή σε μια κοινωνική αλληλεπίδραση δεν είναι ποτέ ολόκληρη.

Ο Curcio αναφέρεται και σε δεκάδες ακόμη πλευρές της εισβολής των συσκευών και των social media στη ζωή μας. Αναμφισβήτητα μπορούμε να συμπεράνουμε πως το «φανταστικό» μας δεν μπορεί να μείνει αναλλοίωτο από αυτή τη μεταβολή. Η αυτοπεποίθηση πλέον χτίζεται με τα like. Μάλιστα, ο αριθμός των like, σύμφωνα με το συγγραφέα, δεν είναι απλά μια επιβεβαίω-

ση, αλλά ο καθρέφτης κάθε εικονικού νάρκισσου. Η ποσότητα εκτοπίζει την ποιότητα, γιατί μόνο η ποσότητα είναι δείκτης επιτυχίας. Επίσης, μέσα από την αλληλεπίδρασή μας με τον κόσμο φτιάχνουμε μια εικόνα της «ευτυχίας». Οι εικονικές κοινότητες δημιουργούν πολύ συγκεκριμένα πρότυπα ζωής, λαμπερά, πετυχημένα, και φωτεινά και ενδεχομένως ο μεμονωμένος χρήστης να αισθάνεται πάντα «ανεπαρκής», μπροστά σε ένα μοντέλο ζωής που ποτέ δεν θα καταφέρει να δημιουργήσει. Και φυσικά δεν θα το καταφέρει, αφού αυτό είναι ένα παζλ αποσπασματικά ενωμένων στιγμών μιας τεμαχισμένης πραγματικότητας.

Συμπερασματικά, η ύπαρξη τόσο αυστηρά ιεραρχημένων δομών, με τόσο σαφή πλαίσια πίσω από τη χρήση των smart phones και των εφαρμογών τους, δεν αφήνει κανένα περιθώριο για ελευθερία. Η παρακολούθηση, αλλά και η αποδοχή της, με αποτέλεσμα την αυτολογοκρισία είναι πλέον δεδομένη. Η δημιουργία κοινωνικότητας, διαμεσολαβημένης από τις διάφορες πλατφόρμες, επισκιάζει τις πραγματικές κοινωνικές δεξιότητες. Η αυτοεικόνα του ατόμου είναι έρμαιο σε έναν ανελέητο βομβαρδισμό από κοινωνικά «πρέπει» που διαχέονται με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Πρόσφατα, η *σελίφιδα* αναγνωρίστηκε και επίσημα ως ψυχολογική διαταραχή. Το άτομο δεν βιώνει πλέον το παρόν σαν μια εμπειρία, αλλά σαν μια ήδη διαμορφωμένη ανάμνηση, που καθρεφτίζεται στα μάτια των άλλων. Η αποκοπή από το παρόν, από το υλικό σώμα, από την πραγματική επικοινωνία, από το υλικό περιβάλλον, δημιουργεί συνειδήσεις χωρίς μνήμη, μιας και δεν υπάρχει πλέον ανάγκη για μνήμη. Χωρίς παρελθόν, μόνο με παρόν, όχι όμως με την υγιή εκδοχή του να βιώνουμε το παρόν, αλλά περισσότερο με την έννοια της παρουσίας μας σε ένα χάος χωρίς συνοχή, πέφτουμε ελεύθερα στο κενό. Ενδεχομένως, κάποια στιγμή θα βρεθούμε πιο επιτακτικά μπροστά στη ανάγκη να αναζητήσουμε την πραγματική μας ανάγκη. **T**